

Міністерство освіти і науки України
Національний університет фізичного виховання і спорту України

ЄСЕНТАЄВ ТАСТАНБЕК КУТЖАНОВИЧ

УДК: 796.071.2.015.1:504.75

**НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТРЕНУВАЛЬНОЇ ТА ЗМАГАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ СПОРТСМЕНІВ**

24.00.01 – олімпійський і професійний спорт

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з фізичного виховання і спорту

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано у Національному університеті фізичного виховання і спорту України, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник доктор педагогічних наук, професор **Платонов Володимир Миколайович**, Національний університет фізичного виховання і спорту України, професор кафедри історії та теорії олімпійського спорту

Офіційні опоненти:

доктор наук з фізичного виховання і спорту **Бубка Сергій Назарович**, Національний олімпійський комітет України, президент;

доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор **Дрюков Володимир Олексійович**, Державний науково-дослідний інститут фізичної культури і спорту, директор

Захист відбудеться 31 травня 2016 р. о 12.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.829.01 у Національному університеті фізичного виховання і спорту України (03680, Київ–150, вул. Фізкультури, 1).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету фізичного виховання і спорту України (03680, Київ–150, вул. Фізкультури, 1).

Автореферат розіслано 28 квітня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. І. Воронова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Постійне зростання популярності Олімпійських ігор в кінці ХХ століття та на початку ХХІ століття, політичної, соціальної та економічної значущості спортивних успіхів, стали потужним стимулом для розвитку та вдосконалення національних систем розвитку спорту вищих досягнень та підготовки спортсменів до Олімпійських ігор. У цей процес, на відміну від минулих десятиріч, поряд з різного роду спортивними організаціями та органами освіти, активно включились політичні та державні діячі, представники ділових кіл та великого бізнесу. Олімпійський спорт в багатьох країнах, особливо тих, що відносяться до категорії високо розвинутих або інтенсивно розвиваючихся, перетворився на одну з стратегічних сфер діяльності, фактор національного престижу, консолідації та самоствердження націй, розвитку національної самосвідомості та єдності у межах культурного та етнічного різноманіття держави (М. Keim, 2003; Т. Ward, 2010; С. Бубка, 2013; В. Houlihan, 2013). Наприклад, Президент Республіки Казахстан Нурсултан Назарбаєв під час зустрічі з членами національної команди, що приймала участь у Іграх Олімпіади 2012 р. в Лондоні, відмітив, що досягнення спортсменів є потужним пропагандистським засобом, навколо них об'єднується народ, на базисі казахстанського патріотизму об'єднується вся країна; поряд з економікою спорт вищих досягнень є символом глобальної конкурентоспроможності, демонстрації досягнень та позитивного іміджу країни. Аналогічне ставлення до спорту демонструють і лідери більшості високорозвинутих та країн, що інтенсивно розвиваються (В. Платонов, 2010; Ю. Павленко, 2013).

У результаті різко зросла конкуренція на світовій та олімпійській аренах, підвищились вимоги до пошуку та відбору талановитих дітей, якісної побудови їх багаторічної підготовки. Сучасна спортивна підготовка перетворилась у тривалий і виключно напружений процес тренувальної та змагальної діяльності. На рівні спорту вищих досягнень спортсмени витрачають протягом року на підготовку та змагальну діяльність до 1300–1500 год при щоденних 4–6-годинних заняттях (Л. Матвєєв, 2010; В. Платонов, 2013), переносять навантаження, що набагато перевищують навантаження улюблених з інших сфер діяльності, які потребують виключної фізичної підготовки (J. Wilmore, 2009; L. Kenney et al., 2012; В. Платонов, 2015). Тренувальний та змагальний процес для більшості спортсменів вищої кваліфікації перетворюється в важкий вид тривалої професійної діяльності, що охоплює значну частину життя, в більшості випадків від 7–10 до 25–35 років, а у ряді випадків і до 40–50 років та старше (І. Большакова, 2013; В. Платонов, 2013).

Така діяльність вимагає відповідного організаційного, управлінського, фінансового, матеріально-технічного, соціального і медичного супроводу, який знаходиться поза системою безпосередньо тренувань та змагань, а відноситься до так званого «зовнішнього середовища» (В. Дрюков, Ю. Павленко, 2016). У попередні роки дослідження у цій сфері в основному стосувались факторів зовнішнього середовища, що безпосередньо впливають на тренувальний процес та змагальну діяльність (спортивний інвентар, тренажери, засоби відновлення та

стимуляції працездатності, спеціальне харчування та ін.), але в останні роки кількість цих факторів суттєво збільшилась, а вплив деяких з них став вирішальним.

У зв'язку з цим виникла необхідність у значно більш чіткій систематизації факторів зовнішнього середовища, вивчення їх можливостей, залежності від рівня майстерності спортсменів і етапу багаторічного вдосконалення, пошуку організаційно-управлінських рішень, що дозволяють повною мірою використовувати їх потенціал.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дослідження виконані згідно «Зведеного плану науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 рр.» Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту за темою 1.1 «Система олімпійської підготовки спортсменів на етапі максимальної реалізації індивідуальних можливостей» (№ державної реєстрації 0115U002371). Роль автора як співвиконавця теми полягає у всебічному вивченні факторів зовнішнього середовища, що впливають на ефективність тренувальної та змагальної діяльності, визначенні їх значущості стосовно підготовки спортсменів на різних етапах їх багаторічного вдосконалення, обґрунтуванні шляхів створення зовнішнього середовища, які сприяють підвищенню якості тренувального процесу та змагальної діяльності спортсменів.

Мета дослідження – характеристика розвитку та сучасного стану олімпійського спорту та системи підготовки спортсменів, вивчення і систематизація факторів оточуючого середовища, визначення їх ролі та шляхів використання для підвищення ефективності процесу підготовки і змагальної діяльності спортсменів в залежності від рівня їх майстерності та етапу багаторічного вдосконалення.

Завдання дослідження:

1. Вивчити історію розвитку олімпійського спорту як важливої складової життя світового суспільства та охарактеризувати його сучасний стан.

2. Встановити та систематизувати фактори зовнішнього середовища, що впливають на ефективність тренувального процесу та змагальної діяльності спортсменів.

3. Виявити роль факторів зовнішнього середовища у забезпеченні тренувальної та змагальної діяльності спортсменів на різних етапах їх багаторічної підготовки.

4. Вивчити фактори ризику при безпосередній підготовці та участі спортсменів у головних змаганнях.

5. Проаналізувати умови для підготовки спортсменів вищої кваліфікації у сучасних спортивно-тренувальних центрах з позицій реалізації потенціалу факторів внутрішнього середовища.

Об'єкт дослідження – сучасний олімпійський спорт та олімпійська підготовка спортсменів.

Предмет дослідження – система багаторічної підготовки спортсменів та її зовнішнє середовище.

Методи дослідження. Вивчення спеціальної літератури, історичні методи пізнання (ретроспективний, історичної періодизації, порівняльно-історичний), опитування експертів вищої кваліфікації у сфері спорту вищих досягнень, контент-аналіз (збір даних з джерел документального характеру), вивчення сучасних систем

олімпійської підготовки та діяльності спортивно-тренувальних центрів у країнах з високим рівнем розвитку спорту вищих досягнень, експертний аналіз – метод перевірки об'єктивності отриманої інформації на основі її колективного обговорення авторитетними експертами. Використовувались також системно-інтегративний метод, що спирається на методологію системного підходу, процесний підхід та логічний метод.

Наукова новизна роботи полягає у аналізі історії розвитку та сучасного стану спорту вищих досягнень та системи підготовки спортсменів, вивченні, систематизації та визначенні ролі факторів зовнішнього середовища, що впливають на ефективність процесу підготовки та змагальної діяльності спортсменів в залежності від їх кваліфікації та етапу багаторічної підготовки. У результаті проведених досліджень:

- вперше продемонстровано, що різке зростання рівня спортивних досягнень і конкуренції на світовій і олімпійській аренах призвело до трансформації сучасної спортивної підготовки у виключно напружений процес тренувальної та змагальної діяльності, що вимагає відповідного організаційного, управлінського, фінансового, матеріально-технічного, соціального, наукового і медичного супроводу, що знаходиться поза системою власне тренувань і змагань, а відноситься до так званого «зовнішнього середовища»;

- вперше здійснено комплексний аналіз сукупності факторів зовнішнього середовища, які впливають на ефективність тренувального процесу та змагальної діяльності спортсменів, та їх систематизацію, в результаті якої ці чинники розділені на дві групи – прямого і опосередкованого впливу. У свою чергу чинники опосередкованого впливу поділені на загальні та спеціальні, а прямого – на базові, пов'язані з тренувальною діяльністю і пов'язані зі змагальною діяльністю;

- вперше обґрунтовано необхідність об'єднання в цілісну систему факторів спортивно-педагогічного (тренувального і змагального) характеру з факторами організаційно-управлінського, матеріально-технічного, соціально-психологічного, фінансового характеру, які прийнято пов'язувати із навколишнім середовищем підготовки спортсмена; тільки системне використання потенціалу цих факторів, органічно пов'язане зі стадіями та етапами багаторічної підготовки, їх завданнями і змістом дозволяє повною мірою розвинути завдатки спортсмена до досягнень в конкретному виді спорту та реалізувати досягнутий рівень підготовленості в головних змаганнях;

- доповнено інформацію про значущість олімпійського спорту та Олімпійських ігор як явища міжнародного життя під впливом політичних, соціальних і економічних причин; олімпійський спорт в багатьох країнах, особливо що відносяться до категорій високорозвинених або тих, що інтенсивно розвиваються, перетворився в одну із стратегічних сфер діяльності, фактор національного престижу, консолідації і самоствердження націй, розвитку національного самоусвідомлення та єдності в умовах культурного і етнічного розмаїття;

- уточнено уявлення про роль факторів ризику у зовнішньому середовищі, здатних негативно позначитися на безпосередній підготовці та участі спортсменів в

головних змаганнях, знецінити результати тривалої і напруженої підготовки; показані шляхи зниження ймовірності прояву та пом'якшення негативного впливу факторів ризику на ефективність виступів спортсменів у головних змаганнях;

- розширено уявлення про організаційно-управлінські засади, кадрове та матеріально-технічне забезпечення сучасних спортивно-тренувальних центрів, їх роль в розширенні можливостей використання факторів зовнішнього середовища, що безпосередньо пов'язано з ефективністю тренувальної діяльності. Представлені основні принципи діяльності спортивно-тренувальних центрів, рекомендації по їх структурі, переліку послуг, що надаються, кадровому забезпеченню, міжнародному співробітництву.

Практична значущість полягає у обґрунтуванні постійно зростаючої ролі численних факторів зовнішнього середовища для ефективної підготовки спортсменів на всіх етапах багаторічного вдосконалення, систематизації цих факторів, визначенні їх ролі в тренувальній та змагальній діяльності, включаючи безпосередню підготовку і участь у головних змаганнях.

Результати проведених досліджень знайшли широке використання при розробці закону Республіки Казахстан «Про фізичну культуру і спорт» від 3 червня 2014 р., а також «Стратегічного напрямку «Підвищення конкурентоспроможності спорту вищих досягнень на світовій спортивній арені і подальший розвиток масового спорту», Стратегічного плану Міністерства культури і спорту Республіки Казахстан на 2014–2018 роки, лягли в основу рекомендацій по створенню комплексного спортивно-тренувального центру з олімпійських видів спорту Республіки Казахстан.

Результати дослідження впроваджені у діяльність Міністерства культури і спорту Республіки Казахстан, Національного олімпійського комітету Республіки Казахстан, Національного олімпійського комітету України, Олімпійської академії України, у навчальний процес Казахської Академії спорту та туризму, в навчальний процес Центру підвищення кваліфікації та післядипломної освіти Національного університету фізичного виховання і спорту України, що підтверджено актами впровадження.

Особистий внесок автора у публікаціях, виконаних у співавторстві, полягає у обґрунтуванні актуальності роботи, зборі та аналізі інформації, інтерпретації отриманих результатів.

Апробація результатів дисертації. Матеріали проведених досліджень були представлені на семінарах та нарадах спеціалістів у сфері спорту вищих досягнень Республіки Казахстан, на конференції тренерів вищої кваліфікації Республіки Казахстан (Астана, 2014), VIII Міжнародній науковій конференції «Молодь та олімпійський рух» (Київ, 2015), Всеукраїнських семінарах для тренерів вищої кваліфікації «Періодизація та зміст процесу підготовки за рік до Олімпійських ігор» (Київ, 2015) та «Система підготовки спортсменів до Олімпійських ігор: спортивно-педагогічні та медичні аспекти» (Київ, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість як об'єкт психологічного і педагогічного впливу» (Уфа, 2016), засіданні відділення Фізичного виховання та спорту Української Академії наук (Київ, 2016), розширеному засіданні кафедри історії та теорії олімпійського спорту Національного університету фізичного виховання та спорту України (Київ,

2016), Національного науково-практичного центру фізичної культури Республіки Казахстан (Алмати, 2015–2016).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 8 наукових публікаціях, серед них: 5 опубліковано у фахових виданнях України, 1 у виданні зарубіжної країни, у тому числі 6 статей опубліковані у журналах, що включені до міжнародних наукометричних баз, 1 публікація апробаційного характеру та одна монографія, що додатково відображає наукові результати дисертації.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота викладена на 160 сторінках основного тексту, складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаної літератури (224 джерела) та додатків; ілюстрована 6 таблицями і 8 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми; вказано зв'язок з науковими планами, темами; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи досліджень; розкрито наукову новизну і практичну значущість роботи; а також визначено особистий внесок здобувача у спільно опубліковані наукові праці, представлено інформацію про апробацію результатів і публікації за темою дисертаційної роботи.

У першому розділі дисертації «**Олімпійський спорт в сучасному світі та зовнішнє середовище підготовки спортсменів**» показано, що радикальні зміни у сферах організації, управління, фінансування, матеріально-технічного та кадрового забезпечення, створення високоефективних національних систем підготовки спортсменів до Олімпійських ігор та інших найбільших міжнародних змагань є наслідком перетворення спорту вищих досягнень у глобальне та виключно популярне явище сучасного життя. Під дією політичних, комерційних, соціальних і культурних факторів не тільки зросла популярність і значущість спорту, особливо олімпійського, для розвитку позитивного іміджу країн, консолідації суспільства, розвитку почуттів патріотизму та національної гордості, популяризації компаній-спонсорів, а й відкрилися резерви підвищення ефективності підготовки і майстерності спортсменів за рахунок можливостей багатьох чинників, так званого, зовнішнього середовища по відношенню до власне процесу підготовки та змагальної діяльності.

Сучасна підготовка спортсменів перетворилася у складну систему, в якій органічно поєднується власне тренувальна і змагальна діяльність з сукупністю факторів зовнішнього середовища, які стосуються різноманітних галузей діяльності, але впливають на результативність підготовки та участі у змаганнях. Цим чинникам в останні роки приділяється особлива увага, їх коло постійно розширюється, збільшуються і конкретизуються можливості кожного з них. Так, досліджувалася роль комерційних (В. Платонов, 1994; J. Sugden, 2012; В. Houlihan, 2013; та ін.), політичних (В. Платонов, 2004; Т. Ward, 2010; W. Wing Hong To, 2013; та ін.), соціальних (Esping-Andersen, 1999; De Bosscher, 2007; L. Ferkins, M. Van Bottenburg, 2013; та ін.), організаційно-управлінських (Т. Slack, 1997; V. De Bosscher et al., 2008; В. Платонов, 2015) та культурних факторів (С. Бубка, 2013; С. Бубка, М. Булатова,

2013; В. Houlihan, 2013; та ін.). Однак, ще відсутня чітка систематизація та класифікація цих факторів, аналіз їх впливу на ефективність підготовки в залежності від рівня майстерності спортсменів, етапу багаторічної підготовки, на якому вони знаходяться, організаційних форм підготовки, що дозволяють належною мірою використовувати потенціал різноманітних складових зовнішнього середовища, здатних підвищити ефективність підготовки та результативність змагальної діяльності. Тому різнобічне вивчення зовнішнього середовища, здатного позитивно відобразитися на якості процесу підготовки та участі спортсменів у найбільших змаганнях, є перспективним для подальшого розвитку спорту вищих досягнень, орієнтованого на досягнення успіху на міжнародній спортивній арені, особливо на Олімпійських іграх.

У другому розділі дисертації **«Методи та організація досліджень»** представлено методи дослідження відповідно до об'єкта, предмета, мети та завдань роботи, обґрунтовано доцільність використання даних методів.

В основу загальної методології досліджень покладено використання діалектичного методу як загальнонаукового методу пізнання і вивчення фундаментального наукового знання та досвіду практичної діяльності в обраній предметній сфері. Вивчення фундаментального наукового знання та досвіду практичної діяльності здійснювалося шляхом аналізу спеціальної літератури, опитування фахівців, вивчення законодавчих і нормативних документів, практики розвитку спорту вищих досягнень в різних країнах. Використовувались методи системно-організаційного та процесного підходу, а також метод історичної періодизації (порівняльно-історичний, метод ретроспективного і перспективного аналізу), логічний метод, контент-аналіз, експертний аналіз.

В експертному опитуванні та експертному аналізі приймали участь висококваліфіковані фахівці як широкого профілю, так і вузькоспеціалізовані фахівці, які добре знають ті чи інші сторони досліджуваних явищ, що забезпечувало як комплексність, так і глибину вивчення. У числі респондентів були керівники та провідні фахівці ряду країн, спортсмени яких досягли успіхів в останні роки у результаті формування і розвитку ефективних систем підготовки, видатні представники спортивної науки.

Процес дослідження включав ряд відносно самостійних етапів, обумовлених метою та завданнями роботи, методологією і логікою дисертаційного дослідження.

На першому етапі (2013 р.) на підставі вивчення літературних джерел, статистичного матеріалу, законодавчих і нормативних актів аналізувалася історія розвитку олімпійського спорту і його сучасний стан. Детально вивчався потенціал олімпійського спорту, зміни, що відбулися в останні роки в сферах організації, управління, фінансування, матеріально-технічного та кадрового забезпечення підготовки спортсменів. Вивчалися системи розвитку спорту вищих досягнень та підготовки до Олімпійських ігор в країнах, спортсмени яких досягли видатних результатів. Всебічно вивчалися резерви підвищення ефективності підготовки та зростання майстерності спортсменів, як вже реалізовані в останні роки, так і перспективні, здатні вплинути на подальший прогрес.

Другий етап (2014 р.) досліджень був присвячений вивченню і систематизації безлічі факторів навколишнього середовища, здатних вплинути на ефективність процесу підготовки та змагальної діяльності спортсмена. Розглядалися чинники, що безпосередньо впливають на якість тренувальної діяльності і виступів спортсменів у змаганнях, а також сукупність факторів політичного, соціально-економічного, матеріально-технічного, психологічного характеру.

На *третьому етапі (січень-квітень 2015 р.)* всебічно аналізувалася система побудови багаторічної підготовки спортсменів, структура і зміст її різних етапів. Роль різних факторів зовнішнього середовища розглянута відповідно завдань і умов підготовки спортсменів на кожному з етапів багаторічного вдосконалення. Особливу увагу звертали на вивчення численних факторів ризику, що відносяться до зовнішнього середовища та здатні негативно позначитися на якості безпосередньої підготовки до головних змагань і на рівень спортивних результатів у них. Основним методом досліджень був експертний аналіз, який дозволив встановити консолідовану оцінку ролі кожного з факторів.

Четвертий етап (травень-вересень 2015 р.) був присвячений вивченню організаційно-управлінських засад і змісту підготовки в сучасних спортивно-тренувальних центрах різних країн, обґрунтуванню необхідності розвитку таких центрів, як організацій здатних забезпечити різнобічні умови не тільки для власне тренувального процесу, повноцінного харчування, відпочинку і відновлення, але й для реалізації можливостей ряду факторів зовнішнього середовища, що впливають на ефективність підготовки і майстерність атлетів.

Заключний, *п'ятий етап (жовтень-грудень 2015 р.)* досліджень передбачав аналіз навколишнього середовища для ефективної підготовки спортсменів Республіки Казахстан, пошук резервів для подальшого розвитку спорту вищих досягнень у країні і розробку загальної структури та напрямків роботи комплексного спортивно-тренувального центру підготовки найсильніших спортсменів республіки.

У *третьому розділі «Зовнішнє середовище системи підготовки та змагальної діяльності спортсменів у сучасному олімпійському спорті»* показано, що олімпійський спорт є глобальним явищем сучасного життя, що позначається на його політичній, соціальній та економічній могутності, виключній популярності в світовому суспільстві. Це призвело до радикальних змін в сферах організації, управління, фінансування, матеріально-технічного, наукового та кадрового забезпечення підготовки спортсменів, створення високоефективних національних систем підготовки до Олімпійських ігор та інших найбільших міжнародних змагань.

Для сучасних національних систем підготовки і змагальної діяльності спортсменів вищої кваліфікації характерне прагнення до максимально можливого використання можливостей численних факторів зовнішнього середовища політичного, соціального, організаційно-управлінського, фінансового, матеріально-технічного, кадрового, психологічного характеру, здатних істотно вплинути на якість процесу підготовки і результативність спортсменів у змаганнях. Вивчення та систематизація численних факторів, що впливають на ефективність підготовки та змагальної діяльності спортсменів, дозволила звести їх у групи непрямого і прямого

впливу. У групі факторів непрямого впливу виділено чинники загального (соціально-політичні, економічні, фінансові фактори, чисельність населення, ставлення до спорту керівників країни і населення та ін.) і спеціального характеру (організаційно-управлінські й законодавчі основи спорту, наявність інфраструктури для розвитку спорту, стан спортивної науки, наявність видатних спортсменів та проведення в країні міжнародних змагань та ін.). А у групі факторів прямого впливу – базові (організаційне, фінансове, науково-методичне, медичне забезпечення процесу підготовки спортсменів, наявність і стан спортивних споруд, структурування спортивної кар'єри та ін.), пов'язані з тренувальним процесом (кваліфікація тренерів, зв'язок тренувального процесу з навчанням або роботою, умови життя спортсменів, якість харчування, доступність відновлювальних і стимулюючих ефективність тренувального процесу засобів, мікроклімат у тренувальній групі та ін.) і пов'язані зі змагальною діяльністю (зміст та забезпечення безпосередньої підготовки до змагань, місця проведення змагань, умови проживання та відновлення, транспортне обслуговування та ін.).

Будь-який з цих факторів є значущим для ефективності підготовки спортсменів, а їх сукупний вплив буде вирішальним у забезпеченні максимальної реалізації задатків спортсмена та можливостей сучасної методики становлення різних складових техніко-тактичної, фізичної та психологічної підготовленості. Реалізація можливостей кожного з цих факторів вимагає серйозного аналізу, що спирається на наукові дані і позитивний досвід практики. У сучасних умовах різко зросла роль факторів непрямого впливу, які зумовлюють потенціал факторів прямого впливу на процес підготовки спортсменів.

У четвертому розділі **«Зовнішнє середовище багаторічної підготовки спортсменів та їх участі у головних змаганнях»** представлені результати досліджень, що відображають роль різних факторів зовнішнього середовища для забезпечення ефективної підготовки та змагальної діяльності на різних етапах багаторічного вдосконалення – початкової підготовки (I), попередньої базової підготовки (II), спеціалізованої базової підготовки (III), підготовки до вищих досягнень (IV), максимальної реалізації індивідуальних можливостей (V), збереження вищої спортивної майстерності (VI), поступового зниження досягнень (VII). Приділено увагу і заключному етапу спортивної кар'єри – виходу зі спорту вищих досягнень (VIII).

Роль численних факторів зовнішнього середовища, здатних вплинути на ефективність процесу підготовки та змагальної діяльності спортсменів значно змінюється в залежності від цілей, завдань і змісту кожного з етапів багаторічного вдосконалення. Раціональне використання потенціалу факторів зовнішнього середовища в залежності від специфіки конкретного етапу багаторічної підготовки має суттєвий, а в ряді випадків і радикальний вплив на ефективність процесу підготовки, реалізацію потенційних можливостей атлетів і рівень їх спортивних досягнень.

Представлені у таблицях 1 і 2 матеріали відображають істотні зміни у середовищі, що оточує тренувальну і змагальну діяльність протягом багаторічної підготовки. Виділено фактори, які є високо або дуже високо значущими для всіх або

більшості етапів багаторічної підготовки. Одночасно встановлено чинники, які є значущими для окремих етапів багаторічної підготовки, але не характерними для інших.

Серед чинників непрямого впливу (табл. 1) велике значення має рівень розвитку і стан економіки, внутрішній валовий продукт, життєвий рівень і стан здоров'я населення, система підготовки і підвищення кваліфікації фахівців для сфери спорту, наявність інфраструктури для розвитку спорту та ін. А такі чинники як чисельність населення і особливості «вікової піраміди», історичні традиції і досягнення в спорті, місце і зміст фізичного виховання у системі освіти, хоча і займають останні позиції в загальній структурі підготовки, однак їх не можна недооцінювати, так як вони грають важливу роль на перших етапах багаторічної підготовки.

Таблиця 1

Фактори непрямого впливу на різних етапах багаторічної підготовки, бали

Групи факторів	Фактори	Етапи багаторічної підготовки								\bar{x}	Ранг
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII		
Загальні	Соціально-політична стабільність у країні, консолідація суспільства, рівень національної самосвідомості	4	4	4	4	4	3	3	3	3,63	5
	Рівень розвитку та стан економіки, внутрішній валовий продукт, рівень життя населення	4	4	5	5	5	5	4	4	4,50	1
	Фінансування спорту	3	4	4	5	5	5	4	–	3,75	4
	Чисельність населення і особливості «вікової піраміди»	5	5	3	–	–	–	–	–	1,63	8
	Ступінь урбанізації країни	3	3	4	5	5	5	4	–	3,63	5
	Стан здоров'я населення, ефективність системи охорони здоров'я	5	5	5	4	3	3	3	5	4,13	2
	Ставлення до спорту керівників країни, їх роль у розвитку фізичного виховання у загальноосвітніх школах, масового спорту та спорту вищих досягнень	5	4	4	5	5	3	3	3	4,00	3
	Ставлення до спорту населення країни	5	5	4	3	3	3	2	–	3,13	7
Спеціальні	Історичні традиції та досягнення у спорті	5	4	3	–	–	–	–	–	1,50	9
	Наявність у країні видатних спортсменів, які добилися успіхів на найбільших міжнародних змаганнях	5	4	4	4	4	2	–	–	2,88	7
	Законодавство у області спорту	1	2	3	5	5	5	3	3	3,38	6
	Організаційно-управлінські основи спорту вищих досягнень та олімпійської підготовки	–	1	3	5	5	5	1	–	2,50	8
	Місце та зміст фізичного виховання у системі освіти	5	4	–	–	–	–	–	–	1,13	10
	Наявність інфраструктури для розвитку дитячо-юнацького спорту та спорту вищих досягнень, політика стосовно її розвитку	4	4	5	5	5	5	5	–	4,13	2
	Система підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів (тренерів, менеджерів, дієтологів, психологів, лікарів та ін.) для системи спорту	2	3	4	5	5	5	5	5	4,25	1
	Стан спортивної науки та наявність науково-дослідних організацій (інститутів, лабораторій, центрів)	1	2	5	5	5	5	3	3	3,63	4
	Проведення у країні масштабних та популярних міжнародних змагань	4	4	4	5	5	5	3	–	3,75	3
	Висвітлення спортивних заходів, стану та розвитку спорту у ЗМІ	5	5	4	4	4	4	3	–	3,63	4

Примітки: значущість факторів: 1 – незначна, 2 – низька, 3 – помірна, 4 – висока, 5 – дуже висока

Фактори прямого впливу на різних етапах багаторічної підготовки, бали

Групи факторів	Фактори	Етапи багаторічної підготовки								\bar{x}	Ранг
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII		
Базові	Організаційне та програмно-нормативне забезпечення підготовки	3	3	5	5	5	3	3	–	3,38	6
	Фінансове забезпечення процесу підготовки і змагальної діяльності	1	1	3	5	5	5	4	–	3,00	9
	Єдність процесів підготовки на місцевому, регіональному, національному і міжнародному рівнях	–	–	4	5	4	3	3	–	2,38	14
	Розвиток мережі спортивних споруд для дитячо-юнацького спорту	4	5	5	3	3	3	–	–	2,88	12
	Стан та оснащення спортивних споруд, наявність сучасних спортивних снарядів, тренажерного і діагностичного обладнання та ін.	2	2	3	5	5	5	5	–	3,38	6
	Наявність сучасних спеціалізованих і комплексних тренувальних центрів	–	–	4	5	5	5	5	–	3,00	9
	Наявність системи ідентифікації перспективних спортсменів і орієнтації їх підготовки	4	5	5	5	4	4	4	–	3,88	1
	Структурування спортивної кар'єри, усвідомлений зміст її етапів	3	5	5	5	5	–	–	–	2,88	12
	Умови для переходу від масового спорту (етап початкової підготовки) до спеціалізованого	–	5	5	–	–	–	–	–	1,25	16
	Умови для переходу від юнацького спорту до спорту дорослих, зі шкільного спорту – до спорту вищих досягнень	–	–	4	5	–	–	–	–	1,13	17
	Соціальна напруга, пов'язана зі способом життя, матеріальним і соціальним положенням, життєвими перспективами	–	–	3	4	5	5	5	4	3,25	8
	Мікроклімат і взаємовідносини в групі підтримки (батьки, друзі, вболівальники, товариші по команді)	1	2	3	5	5	5	3	4	3,50	4
	Науково-методичне забезпечення	–	1	2	5	5	4	3	4	3,00	9
	Медичне забезпечення	1	2	3	5	5	5	5	5	3,88	1
	Місце занять спортом у способі життя, зв'язок з навчанням, роботою, кар'єрні перспективи	1	2	4	5	5	5	5	4	3,88	1
	Наявність необхідної кількості змагань і можливість участі в них	–	–	3	5	5	4	2	–	2,38	14
Наявність моральних і матеріальних стимулів	2	3	3	5	5	5	5	–	3,50	4	
Впливають на ефективність тренувального процесу	Зв'язок тренувального процесу з навчанням, роботою	–	2	3	5	5	4	3	–	2,75	5
	Якість спортивної форми, інвентарю та ін.	2	3	4	5	5	5	5	–	3,63	2
	Кваліфікація тренерів та інших спеціалістів, узгодженість їх рекомендацій	2	3	4	5	5	4	3	–	3,25	4
	Напруга в емоційній та психічній сферах, пов'язана з процесом підготовки	–	2	3	5	5	4	3	–	2,75	5
	Умови для поєднання колективної та індивідуальної форм роботи	–	2	4	5	5	3	2	–	2,63	9
	Наявність апаратури для оперативного контролю за станом спортсмена і корекції тренувального процесу	–	–	3	5	5	3	2	–	2,25	11
	Можливість користуватися послугами дієтологів, психологів, фізіологів і інших спеціалістів	–	–	2	5	5	3	2	–	2,13	12
	Якість харчування, використання харчових добавок, фармакологічних засобів	3	3	4	5	5	5	5	–	3,75	1
	Наявність відновлювальних і стимулюючих ефективність тренувального процесу засобів	–	–	2	5	5	5	5	–	2,75	5
	Упевненість у об'єктивності та коректній поведінці антидопінгових служб	–	–	–	5	5	4	3	–	2,13	12

Групи факторів	Фактори	Етапи багаторічної підготовки								\bar{x}	Ранг
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII		
	Мікроклімат у тренувальній групі, взаємовідносини між спортсменами, а також між спортсменами, тренерами та іншими спеціалістами	2	3	3	5	4	3	2	–	2,75	5
	Профілактика травм і захворювань, умови для їх лікування і посттравматичної реабілітації	2	4	4	5	5	4	4	–	3,50	3
	Освітнє та інформаційне забезпечення підготовки	1	2	3	5	5	3	1	–	2,50	10
Впливають на ефективність змагальної діяльності	Організація, зміст і забезпечення безпосередньої підготовки (заключні 2–3 тижні) до змагань	–	–	–	4	5	5	5	–	2,38	8
	Місця проведення змагань	–	–	3	5	5	4	4	–	2,63	6
	Кліматичні, географічні і погодні умови місць змагань	–	–	3	5	5	4	4	–	2,63	6
	Стан спортивних споруд	–	–	3	5	5	5	5	–	2,88	1
	Спортивна форма, спорядження, інвентар	–	–	2	5	5	5	5	–	2,75	4
	Умови проживання, особливості харчування	–	–	3	5	5	5	5	–	2,88	1
	Умови для відпочинку і відновлення	–	–	2	5	5	5	5	–	2,75	4
	Транспортне обслуговування	–	–	–	3	3	3	2	–	1,38	12
	Захворювання, травми	–	–	3	5	5	5	5	–	2,88	1
	Негативна інформація у ЗМІ, загострена увага журналістів	–	–	–	5	5	3	2	–	1,88	10
	Перфекціонізм у відносинах команди і окремого спортсмена	–	–	–	5	4	2	2	–	1,63	11
	Взаємовідносини спортсмена з тренерами, керівниками і іншими спеціалістами	–	–	3	5	5	3	2	–	2,25	9

Примітки: значущість факторів: 1 – незначна, 2 – низька, 3 – помірна, 4 – висока, 5 – дуже висока

Серед базових факторів прямого впливу (табл. 2) найбільш значущими на різних етапах підготовки спортсменів є: наявність системи ідентифікації перспективних спортсменів і орієнтації їх підготовки, медичне забезпечення і місце занять спортом в способі життя, зв'язок з навчанням, роботою, кар'єрні перспективи. На думку експертів якість харчування та використання харчових добавок, фармакологічних засобів, якість спортивної форми та інвентарю, профілактика травм і захворювань, умови для їх лікування і реабілітації – найбільш значущі фактори прямого впливу на ефективність тренувального процесу. Стан спортивних споруд, умови проживання, особливості харчування, а також захворювання і травми найбільше впливають на ефективність змагальної діяльності.

Слід враховувати, що тривала, напружена і раціональна підготовка спортсменів, що забезпечила необхідні передумови для досягнення успіху в головних змаганнях, може бути знецінена численними факторами ризику, що відносяться до етапу безпосередньої підготовки до стартів і участі у змаганнях. Аналіз цих факторів і цілеспрямована робота по їх запобіганню, зниження ймовірності появи і пом'якшення негативного впливу здатні істотно вплинути на ефективність виступів спортсменів у головних змаганнях.

У *п'ятому розділі «Менеджмент у реалізації можливостей факторів навколишнього середовища тренувальної та змагальної діяльності спортсменів»* розглянуто вплив менеджменту на реалізацію стратегії розвитку спорту вищих досягнень, продемонстрована роль спортивних тренувальних центрів у сучасній системі підготовки спортсменів вищої кваліфікації.

Реалізація стратегії розвитку спорту вищих досягнень та відповідної різнобічної та обґрунтованої моделі підготовки спортсменів вищої кваліфікації знаходиться у прямій залежності від якості менеджменту, в якому виділяється два рівні. Перший пов'язаний зі здатністю керівників і персоналу різних організацій, залучених до підготовки спортсменів, долати у своїй діяльності відомчі бар'єри, вміло поєднувати жорстке адміністрування з демократичними формами управління, пом'якшувати напругу між спортивною елітою, найближчим і віддаленим резервом. Основою менеджменту другого рівня є побудова багаторічної підготовки, орієнтованої на досягнення найвищих результатів у оптимальній віковій зоні і забезпечення спортсменів сукупністю умов і послуг, необхідних для успішного вдосконалення, що спираються на знання і досвід фахівців різного профілю – тренерів, менеджерів, фізіологів, біохіміків, психологів, дієтологів, спортивних лікарів, фахівців у сфері теорії і методики спортивної підготовки.

Ефективність менеджменту на кожному з рівнів визначається збалансованістю двох видів управління – організаційного та системного. Організаційне спирається на діяльність організацій і фахівців, їх роль, функції, механізми функціонування і шляхи досягнення цілей і вирішення завдань, обумовлених специфікою конкретної організації або спеціальністю конкретного фахівця. Системне управління, на відміну від організаційного, передбачає, перш за все, координацію діяльності різних організацій та фахівців, її підпорядкування рішенням завдань цілісної системи, орієнтованої на реалізацію стратегії розвитку спорту вищих досягнень з орієнтацією на успіх національних команд на міжнародній арені.

В роботі розглянуті системи управління, в яких координаційні функції покладені на тренера; на менеджера, який координує роботу тренера і всіх інших фахівців; на менеджера, який координує діяльність спортсменів і тренерів, з одного боку, з діяльністю фахівців різного профілю з іншого (ефективна в разі розрізненості навчальних груп, керованих різними тренерами).

Як найбільш оптимальна нами обрана модель управління підготовкою спортсменів і діяльністю фахівців різного профілю, де функції менеджера покладалися на двох фахівців – головного тренера і керівника комплексної наукової групи (рис. 1).

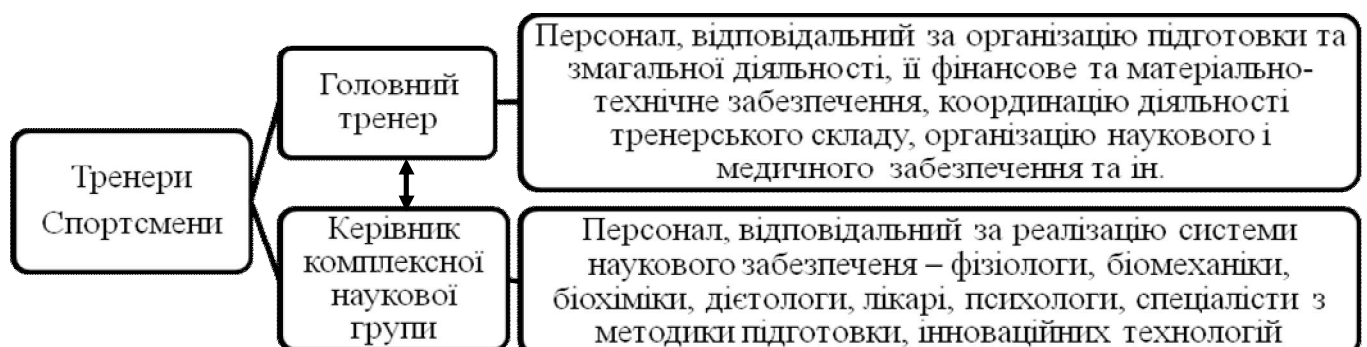

Рис. 1. Рекомендована схема управління підготовкою збірних команд

Головний тренер вирішує завдання в сферах загальної стратегії організації і управління підготовкою та змагальною діяльністю, її матеріально-технічного, кадрового та фінансового забезпечення, координації діяльності тренерського складу, забезпечення наукового та медичного супроводу підготовки, способу життя спортсменів, їх участі у головних змаганнях та ін. До функцій керівника комплексної наукової групи включають формування і реалізацію системи наукового забезпечення, координацію діяльності фізіологів, біохіміків, біомеханіків, дієтологів, лікарів, психологів, фахівців з методики підготовки та інших фахівців, координацію їх діяльності з тренерським складом, безпосередньо залученим до тренувального процесу.

У процесі глобалізації сучасного спорту вищих досягнень найважливішим сегментом стає формування розгалуженої міжнародної мережі тренувальних центрів, що складається з національних спортивних інфраструктур. Це призвело до підвищення конкуренції між спортивними центрами по залученню спортсменів як на світовому рівні, так і всередині країни. Для підтримки високого рівня конкурентоспроможності спортивні центри змушені постійно підвищувати якість і розширювати перелік послуг, що надаються, і умов. Здійснюється активний пошук і впровадження нових технологій, які включають організаційні, фінансові, матеріально-технічні, наукові, медичні, соціальні, інформаційні, освітні, кадрові та інші аспекти спортивної підготовки, що здатні забезпечити перевагу тренувального центру при виборі місця підготовки вітчизняними або зарубіжними спортивними командами.

У шостому розділі **«Аналіз та узагальнення результатів дослідження»** проаналізовано та узагальнено результати роботи, проведено порівняння з теоретичними даними в науковій і науково-методичній літературі.

Всебічно проаналізовано стан сучасного спорту вищих досягнень і показано, що його популярність і значущість в сучасному світі в останні роки різко зросла, а під впливом численних факторів політичного, соціального, культурного, економічного характеру відбулися радикальні зміни в системі підготовки та змагальної діяльності атлетів. Ці зміни призвели до трансформації системи підготовки та змагальної діяльності спортсменів, перетворення її в напружений процес, що вимагає відповідного організаційного, управлінського, фінансового, матеріально-технічного, соціального, культурного, медичного і наукового забезпечення, яке знаходиться поза системою тренування і змагань, а відноситься до так званого «зовнішнього середовища».

Нашими дослідженнями не тільки розширено уявлення про «зовнішнє середовище» і виділено ряд факторів, що не відображені у спеціальній літературі, а й здійснено систематизацію всієї сукупності факторів, зведення їх у відносно незалежні групи. Це, природно, дозволило впорядкувати уявлення в цій області, створило передумови для оптимізації процесу практичної реалізації потенціалу численних факторів зовнішнього середовища, що позитивно впливають на різні складові системи підготовки спортсменів та їх участі в змаганнях.

У наших дослідженнях фактори зовнішнього середовища розділені на дві великі групи – непрямого і прямого впливу. У свою чергу, фактори непрямого впливу розділені на загальні і спеціальні, а прямого – на базові, пов'язані з тренувальною або

змагальною діяльністю. Це дозволило узагальнити величезний емпіричний матеріал, накопичений в досліджуваній області (М. Озолін, 1970; Д. Харре, 1971; Л. Матвеев, 1977; В. Сич, 1995; І. Ратов, 1995; В. Платонов, 1997; С. Markus, 2005; В. Фіскалов, 2010; Т. Ward, 2010; С. Бубка, 2013; та ін.), забезпечити його зв'язок з тими чи іншими складовими підготовки спортсменів, створити передумови для використання можливостей кожного з факторів при формуванні системи розвитку спорту вищих досягнень та управління підготовкою спортсменів.

Показано, що фактори зовнішнього середовища можуть надавати позитивний вплив на ефективність підготовки та змагальної діяльності спортсменів лише в разі їх органічного взаємозв'язку з завданнями і змістом стадій і етапів багаторічної підготовки спортсменів, а також з факторами ризику, дія яких може негативно позначитися на кар'єрі спортсменів.

Прогрес спорту вищих досягнень на сучасному етапі його розвитку може бути забезпечений тільки в разі ефективного менеджменту. В його основі як формування раціональної стратегії розвитку спорту вищих досягнень та управлінського механізму її реалізації, так і створення системи управління власне процесом підготовки та змагальної діяльності.

ВИСНОВКИ

1. Радикальні зміни у сферах організації, управління, фінансування, матеріально-технічного та кадрового забезпечення, створення високоефективних національних систем підготовки спортсменів до Олімпійських ігор та інших найбільших міжнародних змагань були наслідком перетворення спорту вищих досягнень у глобальне та виключно популярне явище сучасного життя. У результаті дії політичних, комерційних, соціальних і культурних факторів не тільки зросла популярність і значущість спорту, особливо олімпійського, для розвитку позитивного іміджу країн, консолідації суспільства, розвитку почуттів патріотизму та національної гордості, популяризації компаній-спонсорів, а й відкрилися резерви підвищення ефективності підготовки і майстерності спортсменів за рахунок можливостей багатьох чинників, так званого, зовнішнього середовища по відношенню до власне процесу підготовки та змагальної діяльності.

2. Сучасна підготовка спортсменів перетворилася в складну систему, в якій органічно поєднується власне тренувальна і змагальна діяльність з сукупністю факторів зовнішнього середовища, які стосуються різноманітних галузей діяльності, але впливають на результативність підготовки та участі у змаганнях. Цим чинникам в останні роки приділяється особлива увага, їх коло постійно розширюється, уточнюються і конкретизуються можливості кожного з них. Однак, ще відсутня чітка систематизація і класифікація цих факторів, аналіз їх впливу на ефективність підготовки в залежності від рівня майстерності спортсменів, етапу багаторічної підготовки, на якому вони знаходяться, організаційних форм підготовки, що дозволяють належною мірою використовувати потенціал різноманітних складових зовнішнього середовища, здатних підвищити ефективність підготовки та результативність змагальної діяльності спортсменів.

3. На сучасному етапі розвитку спорту вищих досягнень в умовах різко зростаючої конкуренції на світовій і олімпійській спортивних аренах формування зовнішнього середовища, що забезпечує повноцінний процес підготовки і змагальної діяльності, є необхідною умовою досягнення успіхів спортсменів. Вивчення та систематизація численних факторів, що впливають на ефективність підготовки та змагальної діяльності спортсменів, дозволили звести їх в групи непрямого і прямого впливу. У групі чинників непрямого впливу виділено чинники загального і спеціального характеру, а в групі факторів прямого впливу – базові, пов'язані з тренувальним процесом і пов'язані зі змагальною діяльністю.

4. Формування зовнішнього середовища, що забезпечує ефективну тренувальну і змагальну діяльність, багато в чому пов'язано з наявністю, так званих, нормативних та ненормативних переходів в спортивній кар'єрі. Нормативні, тобто ті що відповідають стандартам і правилам, переходи змінюють перебіг і умови підготовки спортсменів, їх спосіб життя, соціальний статус, матеріальні можливості, пов'язані з передбачуваними подіями і процесами. До таких переходів відносяться переходи від початкової підготовки до серйозних тренувань, від юнацького спорту до спорту дорослих, від занять спортом при завершенні спортивної кар'єри до звичайного життя. До переходів такого ж типу можна віднести переїзд юних спортсменів в спеціалізовані центри підготовки (спортивні школи-інтернати, спортивні академії), перехід з режиму тренування в спортивному клубі в режим підготовки в збірній команді і т.п.

Ненормативних переходів, тобто тих, що виходять за рамки стандартів і правил, подій здатних серйозно вплинути на підготовку та змагальну діяльність спортсменів, безліч. У їх числі проблеми взаємин з батьками та тренерами, складність у поєднанні занять спортом з навчанням, зміна тренера, захворювання і травми, невдалі виступи у головних змаганнях, до яких велася тривала підготовка, сімейні проблеми, народження дітей, фінансові труднощі, проблеми з допінгом і т.д. Будь-яка з подій, що відносяться до цих сфер, впливає на психічний стан спортсмена, його мотивацію, настрій, здатність до ефективного тренування та змагальної діяльності.

5. Роль численних факторів зовнішнього середовища, здатних вплинути на ефективність процесу підготовки та змагальної діяльності спортсменів, істотно змінюється в залежності від цілей, завдань і змісту кожного з етапів багаторічного вдосконалення. Раціональне використання потенціалу факторів зовнішнього середовища в залежності від специфіки конкретного етапу багаторічної підготовки має суттєвий, а в ряді випадків і радикальний вплив на ефективність процесу підготовки, реалізацію потенційних можливостей атлетів і рівень їх спортивних досягнень.

6. Аналіз систем підготовки спортсменів в країнах, що досягли успіху на сучасній олімпійській арені, свідчить про те, що відверті слабкості щодо одних факторів зовнішнього середовища можуть бути компенсовані успішним використанням потенціалу інших. Це стосується навіть таких основних факторів як чисельність населення і валовий внутрішній продукт на душу населення, інфраструктура системи спорту вищих досягнень. Однак сучасні тенденції розвитку

спорту вищих досягнень та систем олімпійської підготовки свідчать про підвищення ролі системного використання всієї сукупності факторів зовнішнього середовища і зниження можливостей компенсації слабкості одних з них сильними сторонами інших.

7. Тривала, напружена і раціональна підготовка спортсменів, що забезпечила необхідні передумови для досягнення успіху в головних змаганнях, може бути знецінена численними факторами ризику, що відносяться до етапу безпосередньої підготовки до стартів і участі в змаганнях. Аналіз цих факторів і цілеспрямована робота по їх запобіганню, зниження ймовірності появи і пом'якшення їх негативного впливу, здатні істотно вплинути на ефективність виступів спортсменів у головних змаганнях.

8. Реалізація стратегії розвитку спорту вищих досягнень та відповідної їй різнобічної та обґрунтованої моделі підготовки спортсменів вищої кваліфікації та її ресурсного забезпечення знаходиться в прямій залежності від якості менеджменту, в якому виділяється два рівні. Перший пов'язаний зі здібностями керівників і персоналу різних організацій, залучених до підготовки спортсменів, долати у своїй діяльності відомчі бар'єри, вміло поєднувати жорстке адміністрування з демократичними формами управління, знімати напругу між спортивною елітою, найближчим і віддаленим резервом. Основою менеджменту другого рівня є побудова багаторічної підготовки, орієнтованої на досягнення найвищих результатів в оптимальній віковій зоні, і забезпечення спортсменів сукупністю умов і послуг, необхідних для успішного вдосконалення, що спираються на знання і досвід фахівців різного профілю – тренерів, менеджерів, фізіологів, біохіміків, психологів, дієтологів, спортивних лікарів, фахівців в області теорії і методики спортивної підготовки.

9. У процесі глобалізації сучасного спорту вищих досягнень найважливішим сегментом стає формування розгалуженої міжнародної мережі тренувальних центрів, що складається з національних спортивних інфраструктур і створення конкурентного середовища між спортивними центрами по залученню спортсменів як на світовому рівні, так і всередині країни. Для підтримки високого рівня конкурентоспроможності спортивні центри змушені постійно підвищувати якість і розширювати перелік послуг, що надаються, і умов. У результаті впровадження ефективних механізмів з боку державних і громадських організацій щодо стимулювання співпраці різнопрофільних установ, організацій і підприємств з тренувальними центрами виникла конкуренція між фахівцями, здатними вплинути на якість спортивної підготовки. Здійснюється активний пошук і впровадження нових технологій, які включають організаційні, фінансові, матеріально-технічні, наукові, медичні, соціальні, інформаційні, освітні, кадрові та інші аспекти спортивної підготовки, що забезпечують конкурентоспроможність тренувального центру як місця для підготовки вітчизняних або зарубіжних спортсменів.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в розробці проблематики, пов'язаної з роллю і місцем різних факторів зовнішнього середовища стосовно організаційних і програмно-нормативним основам розвитку спорту вищих досягнень, характерних для різних країн і їх територіальних утворень, а також специфіки конкретних видів спорту.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані наукові результати дисертації

1. Платонов В. Организационно-управленческие модели подготовки спортсменов высокой квалификации в условиях политизации и коммерциализации олимпийского спорта / Владимир Платонов, Тастанбек Есентаев // Наука в олимпийском спорте. – 2015. – № 2. – С. 19–26. *Особистий внесок здобувача полягає у обґрунтуванні актуальності роботи, зборі та аналізі інформації, інтерпретації отриманих результатів.* Фахове видання України. Журнал входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

2. Есентаев Т. Проблема обеспечения тренировочной и соревновательной деятельности в системе многолетней подготовки спортсменов / Тастанбек Есентаев // Наука в олимпийском спорте. – 2015. – № 3. – С. 45–58. Фахове видання України. Журнал входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

3. Есентаев Т. Менеджмент в системе подготовки спортсменов высшей квалификации / Тастанбек Есентаев // Наука в олимпийском спорте. – 2015. – № 4. – С. 67–73. Фахове видання України. Журнал входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

4. Есентаев Т. Олимпийский спорт в современном мире / Тастанбек Есентаев // Теорія та методика фізичного виховання і спорту. – 2015. – № 3. – С. 98–103. Фахове видання України. Журнал входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

5. Есентаев Т. Современная система подготовки спортсменов в олимпийском спорте и ее внешняя среда / Тастанбек Есентаев // Теорія та методика фізичного виховання і спорту. – 2015. – № 4. – С. 7–11. Фахове видання України. Журнал входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

6. Есентаев Т. К. Факторы риска при подготовке и участии спортсменов в главных соревнованиях / Т. К. Есентраев // Теория и практика физической культуры. – 2016. – № 1. – С. 76–77. Фахове видання Російської Федерації. Журнал входить до міжнародних наукометричних баз Scopus, Index Copernicus.

Опубліковані роботи апробаційного характеру

1. Есентаев Т. К. Роль руководителей страны в развитии спорта высших достижений / Т. К. Есентаев // Молодь та олімпійський рух [Електронний ресурс]: (зб. тез доп. VIII Міжнар. наук. конф., 10–11 верес. 2015 р.). – К., 2015. – С. 145–146. – Режим доступу: <http://www.uni-sport.edu.ua/naukova-robota/naukovi-konferentsiji-seminari.html>.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Есентаев Т. К. Международный опыт развития массового спорта / под ред. Т. К. Есентаева. – Астана : Агентство Республики Казахстан по делам спорта и физической культуры, 2014. – 86 с.

АНОТАЦІЇ

Есентаев Т. К. Навколишнє середовище тренувальної та змагальної діяльності спортсменів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту за спеціальністю 24.00.01 – олімпійський і професійний спорт. – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2016.

Дисертація присвячена вивченню зовнішнього середовища, що впливає на ефективність процесу підготовки спортсменів та результативність їх змагальної діяльності.

Охарактеризована сучасна система підготовки та змагальної діяльності спортсменів в спорті вищих досягнень. Показано, що кількість і значимість факторів зовнішнього середовища, які впливають на результативність підготовки спортсменів та їх участі в змаганнях, постійно збільшується. Проаналізована сукупність факторів зовнішнього середовища, здійснена їх систематизація. Продемонстровано роль різних факторів зовнішнього середовища в залежності від завдань і змісту кожного з етапів багаторічної підготовки, показана роль менеджменту в реалізації потенціалу факторів зовнішнього середовища.

Ключові слова: підготовка спортсменів, змагальна діяльність, фактори зовнішнього середовища, спортивний менеджмент.

Есентаев Т. К. Окружающая среда тренировочной и соревновательной деятельности спортсменов. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту по специальности 24.00.01 – олимпийский и профессиональный спорт. – Национальный университет физического воспитания и спорта Украины, Киев, 2016.

Диссертация посвящена изучению одной из наиболее актуальных проблем современного спорта высших достижений – совокупности факторов организационного, управленческого, финансового, материально-технического, социального, научного, медицинского характера, относящихся к, так называемой, внешней среде по отношению к собственно процессу подготовки и соревновательной деятельности спортсменов.

Повышение значимости факторов внешней среды обусловлено постоянно возрастающей ролью спорта высших достижений, олимпийского спорта и Олимпийских игр как явления международной жизни, превратившегося для многих стран, особенно высокоразвитых и развивающихся, в одну из стратегических сфер деятельности, фактор национального престижа, консолидации и самоутверждения наций, развития национального самосознания и единства в условиях культурного и этнического разнообразия.

Нашими исследованиями расширены представления о внешней среде, выделен и охарактеризован ряд значимых факторов, к ней относящихся, но не отражённых в специальной литературе, осуществлена систематизация и сведение в относительно самостоятельные группы всей совокупности факторов. В частности, все факторы

внешней среды разделены на две группы – прямого и косвенного влияния. В свою очередь факторы косвенного влияния подразделены на общие и специальные, а прямого – на базовые, связанные с тренировочной деятельностью и связанные с соревновательной деятельностью. Всё это обеспечивает необходимые предпосылки для оптимизации процесса практической реализации потенциала внешней среды для повышения результативности подготовки и соревновательной деятельности спортсменов. Обоснована необходимость объединения в целостную систему факторов спортивно-педагогического (тренировочного и соревновательного) характера с многочисленными факторами внешней среды. Показана необходимость органической взаимосвязи факторов внешней среды с задачами и содержанием подготовки спортсменов на различных этапах многолетнего совершенствования, что обеспечивает условия для разносторонней и полноценной подготовки атлетов, полной реализации их природных задатков в тренировочной и соревновательной деятельности.

Уточнены представления о роли факторов риска во внешней среде, способных оказать отрицательное влияние на процесс непосредственной подготовки и участия спортсменов в главных соревнованиях, обесценить результаты длительной и напряжённой подготовки. Подвергнуты анализу пути профилактики и снижения отрицательного влияния факторов риска на качество непосредственной подготовки и эффективность соревновательной деятельности в главных соревнованиях.

Рассмотрены различные направления эффективного менеджмента при решении как стратегических, так и частных проблем, связанных с подготовкой и соревновательной деятельностью спортсменов. Реализация стратегии развития спорта высших достижений и соответствующей ей разносторонней и обоснованной модели подготовки спортсменов высшей квалификации находится в прямой зависимости от качества менеджмента, в котором выделяется два уровня. Первый связан со способностями руководителей и персонала различных организаций, вовлечённых в подготовку спортсменов, преодолевать в своей деятельности ведомственные барьеры, умело сочетать жёсткое администрирование с демократическими формами управления, снимать напряжение между спортивной элитой, ближайшим и отдалённым резервом. Основой менеджмента второго уровня является построение многолетней подготовки ориентированной на достижение наивысших результатов в оптимальной возрастной зоне и обеспечение спортсменов совокупностью условий и услуг, необходимых для успешного совершенствования, опирающихся на знания и опыт специалистов различного профиля – тренеров, менеджеров, физиологов, биохимиков, психологов, диетологов, спортивных врачей, специалистов в области теории и методики спортивной подготовки.

Эффективность менеджмента на каждом из уровней определяется сбалансированностью двух видов управления – организационного и системного. Организационное опирается на деятельность организаций и специалистов, их роли, функции, механизмы функционирования для достижения целей и решения задач, обусловленных спецификой конкретной организации или специальностью конкретного специалиста. Системное управление, в отличие от организационного, изначально предусматривает координацию деятельности различных организаций и

специалистов, её подчинение решению задач целостной системы, ориентированной на реализацию стратегии развития спорта высших достижений с ориентацией на успех национальных команд на международной арене.

Эффективность менеджмента во многом зависит от важнейшего сегмента в современной системе спорта высших достижений – разветвлённой международной сети тренировочных центров, состоящей из национальных структур, с наличием конкуренции в среде спортивных центров в борьбе за количество и качество, предоставляемых спортсменам условий и услуг.

Ключевые слова: подготовка спортсменов, соревновательная деятельность, факторы внешней среды, спортивный менеджмент.

Esentaev T. K. Environment for training and competitive activities of athletes. – With the rights of a manuscript.

Dissertation for the academic degree of Candidate of sciences in physical education and sport in speciality 24.00.01 – Olympic and professional sport. – National University of Physical Education and Sport of Ukraine, Kyiv, 2016.

The dissertation is devoted to studying the environment, which affects the efficiency of the process of athletes' preparation and their competitive performance.

The current system of training and competitive activities of athletes in high performance sport is described. It is shown that the number and significance of environmental factors influencing the effectiveness of athletes' training and their competitive performance are constantly growing. The set of environmental factors is analyzed and their systematization is made. The role of various environmental factors is demonstrated depending on the objectives and content of each of the stages of a multi-year preparation, as well as the role of management in realization of the potential of environmental factors is highlighted.

Keywords: preparation of athletes, competitive activity, environmental factors, sports management.

Підписано до друку 20.04.2016 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 41.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua